

УДК 338.24

Бородін Олександр Дмитрович

аспірант кафедри менеджменту і адміністрування Харківської
державної академії культури, м. Харків

Бородин Александр Дмитриевич

аспирант кафедры менеджмента и администрирования Харьковской
государственной академии культуры, г. Харьков

Borodin A. D.

postgraduate student of the Department of management and administration
of the Kharkiv state Academy of culture, Kharkiv

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

EVOLUTION OF THEORETICAL BASES OF STATE REGULATION OF ECONOMY

Анотація: В статті розглянуто концепції державного регулювання в історичному і міжнародному аспектах. Обґрунтовано пропозиції з вирішення середньострокових завдань держави в сфері економіки з метою забезпечення її стабільності.

Ключові слова: держава, державне регулювання, економіка, механізми державного регулювання, межі державного регулювання, меркантилізм, економічний лібералізм, неолібералізм, інституціоналізм.

Аннотация: В статье рассмотрены концепции государственного регулирования в историческом и международном аспектах. Обоснованы предложения по решению среднесрочных задач государства в сфере экономики с целью обеспечения ее стабильности.

Ключевые слова: государство, государственное регулирование, экономика, механизмы государственного регулирования, пределы государственного регулирования, меркантилизм, экономический либерализм, неолиберализм, институционализм.

Summary: The article considers the concept of state regulation in historical and international aspects. The proposal for decision medium-term tasks of the state in the economy to ensure its stability.

Keywords: the state, state regulation, economy, governmental mechanisms, the limits of state regulation, mercantilism, economic liberalism, neoliberalism, institutionalism.

I. Постановка проблеми

Історичний розвиток людського суспільства демонструє, що в міру поширення і зміцнення ринкових відносин зростає актуальність процесів державного регулювання національної економіки. Так, на початку ХХ ст. необхідність державного регулювання виникала у ті періоди часу, коли, в результаті кризи або війни, створювалася гостра необхідність порятунку існуючого державного ладу і відновлення національної економіки. Проте з середини ХХ ст. стало очевидним, що сучасна ринкова економіка не може ефективно функціонувати без постійного державного втручання в економічні процеси. Про це, зокрема, писали у своїх працях посткейнсіанці. Проблема полягала в тому, яким має бути таке втручання, які методи і способи повинні бути використані при цьому. Тому державне регулювання економіки країни є однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем економічної теорії.

II. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми державного регулювання економіки висвітлені в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей впливу держави на економічні відносини зробили такі вчені, М. Блауг [2], Р. Гринберг [4], В. Гриньова [7], Дж. М. Кейнс [8], П. Круш

[11], Т. Куценко [6], Д. Лук'яненко [1], І. Максименко [11], І. Михасюк [5], А. Пигу [10], А. Поручник [1], А. Рубинштейн [4], А. Смит [12], та ін. Ідеї та положення, викладені у працях даних авторів, послужили основою для подальшої розробки принципів і механізмів здійснення економічної політики. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються шляхи вирішення сучасних проблем впливу держави на економіку.

III. Формулювання цілей статті

Ціллю даної статті є дослідження еволюції теоретичних основ державного регулювання економіки та надання пропозицій з вирішення середньострокових завдань держави в сфері економіки з метою забезпечення її стабільності.

IV. Виклад основного матеріалу дослідження

Як поняття державне регулювання економіки являє собою систему опосередкованого впливу владних структур країни на поведінку і тим самим на економіку в цілому. Такими діями можуть бути інструменти обмеження або стимулювання тієї чи іншої діяльності господарюючих суб'єктів з допомогою зміни законодавства в системі: оподаткування, митних зборів, ціноутворення і валютних курсів. Причини державного втручання в економіку впливають з основних цілей, завдань і функцій уряду.

Еволюція теоретичних уявлень про роль держави в економіці, взаємодію ринку і держави та межі державного втручання пройшла шлях від меркантилістської теорії, класичної теорії, неокласичних напрямів і кейнсіанської теорії державного регулювання ринкової економіки. Формування та розвиток у світовій економічній науці концепцій державного регулювання господарського життя суспільства починається з меркантилізму, представники якого (А. Монкретьєн, Т. Мен, та ін.) вважали, що держава повинна не тільки направляти, але й підкоряти собі

приватну діяльність купців і підприємців в інтересах збільшення грошового багатства нації.

Далі, протекціоністська політика меркантилізму починає поступатись своїм домінуючим становищем економічному лібералізму в особі У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, та ін. Ідея «невидимої руки» стала узагальненим вираженням обмеженого втручання держави в економіку. На думку А. Сміта, держава несе відповідальність лише за такі сфери, як оборона країни, «утримання короля та його двору», правосуддя, карбування монет [12, с. 25]. З часом прихильники лібералізму все частіше стикалися зі складним для них вибором між вірою у вільну конкуренцію і прагненням до суспільного блага.

Саме в цей період в рамках лібералізму виявились дві тенденції: для однієї головним залишився принцип вільного підприємництва і невтручання держави в економіку; для іншої, реформістської, курс на поєднання ліберальних цінностей з активною роллю держави у вирішенні соціальних проблем.

В кінці XIX ст. – на початку XX ст. розвиток ринкових відносин зумовив «маржинальну революцію», що привнесла в економічну думку неокласичну теорію, яка стала провідним напрямком у світовій економічній думці. Головна особливість цього напрямку полягала в тому, що вона являла собою найбільш розроблену теорію ринкового, підприємницького господарства в умовах досконалої конкуренції. При цьому найбільших успіхів досягли її представники у дослідженні проблем часткової (А. Маршалл і Дж.Б. Кларк) і загальної (Л. Вальрас) рівноваги, що досягається завдяки механізму вільного ціноутворення і конкуренції.

На думку більшості представників неокласичного напрямку, економіка вільної конкуренції завдяки гнучкій системі цін і заробітної плати внутрішньо стійка, і тому державі немає потреби чинити стабілізуючий вплив у разі порушень (помилки) у механізмі ринкового

саморегулювання [11, с. 258]. Можлива ступінь відхилення від цього принципу розумілася неоднозначно різними економістами.

Ще в роботах А. Маршалла [2, с. 32] та А. Пігу [10, с. 24] були розглянуті деякі економічні явища, які не можливо було пояснити використовуючи модель «досконалої» конкуренції. Мова йде про монополістичну діяльність в економіці, зовнішніх ефектах, публічних блага або чистих суспільних товарах. Все це викликало потребу в нових дослідженнях, пов'язаних з «недосконалою» конкуренцією, яка вимагала державного втручання в господарське життя в інтересах стримування зростання цін, збільшення зайнятості ресурсів і випуску. Разом з тим держава та її інститути, на думку більшості неокласиків, повинні грати лише додаткову, допоміжну роль порівняно з тією, яку повинен виконувати бізнес.

Дж. Кейнс і його послідовники є прихильниками активного державного регулювання економіки, аргументуючи це відсутністю у ринкової системи господарства внутрішнього механізму встановлення макроекономічної рівноваги, що дозволяє після скорочення сукупного попиту повернутися до колишнього рівня виробництва і зайнятості, що призводить економічну систему в тривалу пастку депресії [8, с. 12]. У відмові від надій на стихійне, автоматичне вирішення протиріч ринку та в установці на розширення функцій уряду в сфері економічного регулювання і складається те принципово нове, що відрізняється кейнсіанство від, напрямків економічної думки що передували йому. Кейнсіанська система принципів державного регулювання економіки ґрунтується на аналізі таких понять, категорій і явищ, як «схильність до споживання», «схильність до заощадження», «спонукання до інвестування», «перевагу ліквідності» і т. д.

Особливе значення в розумінні ролі держави, а саме її тісний взаємозв'язок з особливостями економіки конкретної країни, яка

розвивається за своїми власними законами, зумовлений її історичним розвитком, географічними умовами, національно-культурними традиціями і рисами національного характеру, внесли німецькі економісти А. Мюллер і Ф. Ліст. На думку представників «історичної школи», теоретичні уявлення, як і господарський лад суспільства в даний час, є результатом історичного розвитку тієї чи іншої країни [9, с. 80]. Загальний для цих вчених підхід до економічної ролі держави істотно відрізнявся від поглядів класиків і неокласиків політичної економії. Згідно з ним, держава мусить бути гарантом не лише підтримки порядку, але і досягнення тих цілей, які не можуть бути досягнуті вільними зусиллями окремих особистостей. Представники історичної школи Німеччини С. Зомбарт, М. Вебер та ін. ставили в центр уваги історико-етичну проблематику «духу капіталізму» [6, с. 147].

Заслуга в розробці основних принципів ефективного господарського порядку, або «третього шляху» в соціально-економічному розвитку суспільства, який повинен був подолати недоліки як капіталізму, так і соціалізму» (неоліберальна теорія), належала С. Ойкену, Ф. Лутцу, А. Рюстову, С. Ріпку (Фрайбургська школа) [11, с. 47]. Ці принципи стали основою формування концепції соціального ринкового господарства. У німецькій моделі соціального ринкового господарства держава не встановлює економічні цілі, оскільки це лежить у площині індивідуальних ринкових рішень, а забезпечує баланс між ринковою ефективністю і соціальною справедливістю, створює правові та соціальні рамкові умови для реалізації економічної ініціативи підприємцями. Ці рамкові умови втілюються в громадянському суспільстві, встановленням відносної соціальної рівності громадян (рівності прав, стартових можливостей та правового захисту) і фактично складаються з двох основних частин: цивільного і господарського права та системи заходів з підтримання конкурентного середовища в економіці.

Однак колективістський світогляд та методологія холізму, що властива інституціоналізму, обумовлює (передбачає) більш значне занурення держави в сучасну господарську життя, держава повинна активно впливати на інституційне середовище в економіці, тому що спонтанна селекція інститутів, як переконливо показує еволюційна теорія, далеко не завжди відбирає кращі оптимальні варіанти [14, с. 57]. Більш того, як показує історичний досвід і сучасна дійсність (наприклад, російська), крім держави ніхто не забезпечить економічне зростання, долаючи інерцію архаїчності, що заважають розвитку інститутів. Тільки від інституційного потенціалу держави (як здатності домагатися виконання своїх законів і приписів) залежать радикальні рішення глибоко укорінених проблем (нерівність, злочинність, корупція, тіньова економіка тощо), які загрожують багатьом країнам світу. Тільки держава, в змозі визначити доцільність (недоцільність) та ефективність використання (консервації) або радикальної ломки соціокультурних інститутів минулого або міру запозичення домінуючих світоглядних уявлень про поглиблення трансформації.

Значний внесок у розробку проблеми оптимізації взаємодії держави і індивідуума внесли теоретичні дослідження, на той час, радянських вчених Р. Грінберга і А. Рубінштейна, представлені в їх концепції економічної соціодинаміки, квінтесенція якої зводиться до висновку про те, що вільний ринок практично вичерпав свій потенціал і що «пора кінчати з демонізацією державної активності в господарській життя», початок якої було покладено англійським філософом Т. Гоббсом в 1651 р. [4, с. 347-349].

Сама держава є суб'єктом ринку, поведінка якого визначається його історичною місією, його специфічними інтересами і наявними ресурсами, значно розширюють зону дії ринкових механізмів. Так на думку Г. Третяк, економічна роль держави проявляє себе як вираження суспільних

інтересів, а тому подальший розвиток ринкової економіки значною мірою стає залежним не тільки від задоволення приватних інтересів, скільки від оптимального для кожного відрізка часу поєднання громадських і приватних інтересів [13, с. 85].

Наведена цитата наводить на думку про необхідність залишити нездійснену мрію інтелектуалів теоретичного обґрунтування критеріїв інтервенціонізму і переформулювати історично напрацьований тезу Сміта «держави потрібно в економіці не більше, ніж потрібно» в «держави в кожний даний історичний період часу потрібно в економіці не більше, ніж потрібно». А про конкурентному Парето-оптимальний або Парето-неоптимальному співвідношенні природної свободи А. Сміта і «Левіафана» Т. Гоббса [3, с. 147] потрібно сказати, що це прерогатива апостеріорного аналізу і досвіду («дитя помилок важких»). У цьому випадку і тільки в цьому випадку стає можливим на основі статистично значущих макроекономічних показників визначення реального оптимальної рівноваги, утвореного двома якостями (не кількостями) гравців на економічному полі, взаємно врівноважують один одного (при цьому якості в даному випадку не можуть бути однаковими).

Таким чином, істина завжди історично релятивна і локальна, оскільки її встановлення в значній мірі залежить у цьому випадку від розвитку і зміни місії державних інститутів в ринковій економіці, ефективність яких може поступатися ефективності приватного регулювання, заснованого на взаємній згоді бізнесу і держави.

Як відомо, з другої половини ХХ ст. в промислово-розвинених країнах, як правило, держава стала втручатися в економіку, визначаючи темпи її зростання, встановлюючи пропорції між окремими галузями. Виник державний сектор економіки, тобто державна власність і державне управління підприємствами та організаціями, що на ній базуються. Таким чином більшості країн держава стала виступати найбільшим підприємцем,

у якого численні акціонерні товариства є державними підприємствами. Держава також відіграє роль великого банкіра, який зосередив у своїх руках велику масу позичкового капіталу. Сучасна держава здатна прогнозувати і гнучко регулювати економічні процеси в масштабі всієї країни.

Так, в умовах розвитку інфляції і різкого падіння інвестиційної активності, на думку І Михасюка, необхідно формування інститутів довгострокового кредитування реконструкції промисловості. При гострій обмеженості кредитних ресурсів таке кредитування може здійснюватися через створені державою спеціальні кредитні інститути, як це було, зокрема, в Японії [5, с. 357].

У 80-90-х рр. ХХ ст. в основному переважала точка зору, згідно з якою економічна глобалізація, з одного боку, призводить до значного зниження регуляційних повноважень держав, а з іншого боку, вона не вимагає створення спеціальної системи регулювання глобальних економічних процесів. Вважалося, що процеси глобалізації у сфері економіки підпорядковуються логіці саморегулюючих ринкових відносин, які в умовах наростаючої взаємозалежності дозволять без суттєвого втручання з боку держав вирішувати нагальні проблеми розвитку світової економіки. Насамперед, це стосувалося:

- формування справедливої, що відповідає інтересам більшості країн, системи світової торгівлі;
- створення стабільної, ефективно функціонуючої фінансової архітектури;
- стимулювання модернізації і наздоганяючого розвитку економік держав, що розвиваються;
- підвищення якості життя в найменш розвинених країнах і регіонах, їх інтеграції в глобальні світогосподарські процеси.

Однак після серії економічних криз останнього десятиліття ХХ ст., в

особливості азіатської фінансової кризи 1997-1998 рр., зростаючу популярність стала набувати теза, згідно з якою ліберальна модель глобалізації не забезпечує поступального та сталого розвитку світової економічної системи. На порядок денний було поставлено питання про необхідність проведення реформ міжнародного економічного порядку і створення нової моделі управління глобальною економікою, що враховує зміну умов політичної взаємодії [1, с. 25].

Глобальна економічна криза, що почалася в 2008 р. і торкнулася спочатку фінансової сфери, а потім і продуктивного сектору економіки, знову привернула увагу до проблеми модернізації існуючих та створення нових механізмів регулювання світової економічної системи. При цьому особливу популярність набула теза про те, що одним із головних наслідків кризи стало більш активне втручання держави в економічні процеси як на національному, так і на міжнародному рівні, у зв'язку з чим основна увага повинна приділятися розвитку та модернізації виключно державних механізмів економічного регулювання [6, с. 54].

Разом з тим тенденції останніх трьох десятиліть привели до того, що в даний час у сфері управління світовими економічними процесами співіснують три основні моделі механізмів регулювання, що відрізняються між собою складом акторів, які беруть участь у їх функціонуванні. Це змішана державна модель, що заснована на міждержавних зв'язках і домовленостях, яка представляє собою майданчик взаємодії держав, міжурядових організацій, транснаціональних корпорацій та суб'єктів глобального громадянського суспільства, а також приватна, де механізми управління знаходяться в руках недержавних акторів [7, с. 87].

Зараз можна говорити про існування двох основних типів подібних змішаних механізмів. До першого з них відносяться засновані національними державами універсальні міжурядові організації, які з часом почали активно співпрацювати з недержавними акторами, в тому числі у

створенні змішаних механізмів регулювання світових економічних процесів. До другого типу змішаних механізмів належать структури, які з самого початку створювалися як майданчики для співпраці між державами і недержавними акторами, виступаючими в якості рівноправних партнерів. При цьому обидва типи змішаних механізмів передбачають створення різних каналів і інструментів участі недержавних акторів у регулюванні глобальних економічних процесів, до яких відносяться:

- активна участь у розробці та підготовці управлінських рішень у сфері режимних правил регулювання світової торгівлі, інвестиційної діяльності та міжнародної міграції робочої сили;

- формування порядку денного та визначення пріоритетних напрямків регулювання світової торгівлі, інвестиційної діяльності та міжнародної трудової міграції;

- здійснення моніторингу і контролю за реалізацією прийнятих рішень. Перераховані вище форми участі недержавних акторів у роботі змішаних механізмів дозволяють розглядати їх як повноцінних учасників регулювання глобальних економічних процесів.

При цьому в сучасному світі державне регулювання економіки і в теорії і на практиці розглядається в нерозривному зв'язку з соціальним, а точніше, соціально-економічним регулюванням. Все це застосовується з метою забезпечення безпеки громадян, їх здоров'я, трудової зайнятості та вирішення інших соціальних завдань.

Як показав вже накопичений досвід, для вирішення середньострокових завдань державного регулювання необхідно виконання як мінімум трьох передумов:

- 1) в країні у максимально можливій мірі повинен використовуватися вже наявний виробничий потенціал;

- 2) в економіці країни повинні бути створені умови для нормальної інвестиційної діяльності та для здійснення процесу розширеного

виробництва;

3) фінансові ресурси країни, повинні залишатися всередині країни, будучи головним джерелом попиту на вітчизняну продукцію.

При цьому державне регулювання зобов'язане бути засноване на сильній правовій основі, що в сфері економіки має свої межі, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

V. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок

Державне регулювання є формою реалізації економічної політики. Теоретичні парадигми та концепції державного регулювання ринкової економіки націлені на досягнення конструктивних відносин держави з громадянським суспільством (держави і приватного підприємництва), на пріоритет суспільства, його потреб і на забезпечення єдності економічної і соціальної ефективності розвитку суспільства і реформ, що проводяться в різні історичні періоди.

Таким чином найголовнішою метою сучасного державного регулювання економіки є: забезпечення динамічного економічного зростання в середньостроковій перспективі, а в довгостроковому плані підвищення конкурентоспроможності країни у світовому господарстві.

Найважливішою умовою для економічного зростання України є розробка та реалізація механізмів, що стимулюють інноваційну активність, впровадження інновацій і створення умов для залучення додаткових джерел інвестицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монограф. / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Я.М. Столярчук [та ін.] ; за заг. ред. Д.Г. Лук'яненка та А.М. Поручника. – К. :

КНЕУ, 2010. – 334 с.

2. Блауг М. Маршаллианская экономическая теория. Экономическая мысль в ретроспективе. / М. Блауг. – М. : Дело, 1994. – 627 с.

3. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 1. / Т. Гоббс; [Пер. с лат. и англ.; Сост., ред. изд., В.В. Соколов]. – М. : Мысль, 1989. – 622 с.

4. Гринберг Р.С. Основания смешанной экономики. Экономическая социодинамика. / Р.С. Гринберг, А.Я. Рубинштейн. – М. : ИЭ РАН, 2008. – 482 с.

5. Державне регулювання економіки / За ред. І.Р. Михасюка. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.

6. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 316 с.

7. Державне регулювання економіки : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.М. Гриньова, М.М. Новікова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 736 с.

8. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранные произведения. / Дж. М. Кейнс. – М. : Экономика, 1993. – 157 с.

9. Лист Ф. Национальная система политической экономии / Ф. Лист. – Пермь : Урал-LTD, 1995. – 178 с.

10. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. / А. Пигу ; в 2-х томах.[Пер. с англ.] ; Т.1. – М. : Прогресс, 1985. – 512 с.

11. Регулювання економіки: теоретичні та прикладні аспекти : монограф. / П.В. Круш, І.А. Максименко ; за заг. ред. П.В. Круш. – К. : НТУУ «КПІ», 2008. – 424 с.

12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.

13. Третяк Г.С. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Бліщук. – Л. : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 128 с.

14. Управління довгостроковим розвитком національної

економіки: методологічні та прикладні аспекти : монограф. / Т.Л. Желюк. –
Т. : ТНЕУ, 2010. – 511 с.